

DRIELUIK

FILOSOFIE EN FILOSOFEREN: EEN STAND VAN ZAKEN

Je kunt er niet omheen, er is een verhoogde aandacht voor filosofie en filosoferen in het onderwijs. Dat heeft te maken met het Vlaams netwerk voor Eigentijds FilosofieOnderwijs. De vzw VEFO is een vereniging van filosofen waarin o.a. vertegenwoordigers van vakgroepen wijsbegeerte van alle Vlaamse universiteiten zitten. De vereniging ijvert voor het realiseren van degelijk en eigentijds filosofieonderwijs in Vlaanderen en onderneemt talrijke activiteiten, zoals studiedagen, publicaties ... om het filosofieonderwijs te promoten.

Belangstelling

Daarnaast is er de resolutie van het Vlaams Parlement 'betreffende het aanbieden van degelijk filosofieonderwijs voor iedereen'. Deze resolutie, die onder sterke impuls van VEFO tot stand kwam en op 19 december 2002 door het Vlaams parlement aangenomen is, vraagt aan de Vlaamse regering werk te maken van kleine, maar ernstige stappen in de richting van 'eerlijke kansen voor het filosofieonderwijs in Vlaanderen'. Een resolutie houdt - zoals een besluit of een decreet - geen verplichting in, maar is een aanbeveling die de Vlaamse regering ter harte moet nemen, wat ook gebeurt. Telkens wanneer een nieuwe Vlaamse regering aantreedt, geeft de nieuwe minister van onderwijs (in principe) in zijn beleidsnota aan hoe hij met de punten uit de resolutie wil omgaan.

Quid?

Wat bedoelen de filosofen met 'eerlijke kansen voor filosofieonderwijs in Vlaanderen'? Om dat te weten, moeten we terugkeren naar de resolutie. Beknopt weergegeven bevat de resolutie deze punten:

- Het vormen van bekwame filosofische gespreksleiders in de lerarenopleiding.
- Het bevorderen van de mogelijkheden inzake filosoferen met kinderen en jongeren, ook in het tso en bso.
- Het promoten van het bestaande optievak 'Wijsgerige stromingen', te beginnen met de naamsverandering in 'Filosofie'.
- Het ondersteunen van de oprichting en van de werkzaamheden van een begeleidingscommissie die studiedagen organiseert en een didactisch totaalconcept uitwerkt.
- Het opstarten van onderzoek naar de juiste plaats voor 'eigentijds filosofieonderwijs', zoals de kansen voor een apart vak filosofie voor iedereen in de volledige derde graad van het secundair onderwijs.

september-november 2010
breedbeeld

Vertaald naar het so - want daartoe beperken we ons in dit artikel - vragen de filosofen twee zaken. Dat is ten eerste de invoering van het algemeen vak Filosofie in de derde graad aso. Concreet betekent dit de invoering van een verplicht vak in de basisvorming van de derde graad aso waarvoor eindtermen en een leerplan opgesteld worden. Ten tweede zou er ruimte voor 'filosoferen' in alle graden van het so, ook in tso en bso moeten zijn.

In het eerste geval gaat het dus over de invoering van het vak Filosofie naast andere vakken van de basisvorming. Daarin staat de systematische studie van filosofische stelsels en filosofen centraal. In het tweede geval gaat het om de toepassing van de methode van filosoferen met jongeren of FMJ. Volgens VEFO wordt met filosoferen met jongeren bedoeld 'het vormen van een gemeenschap van onderzoek vanuit vragen die leerlingen zelf belangrijk vinden. FMJ is geen discussie of twistgesprek en ook geen vrijblijvende uitwisseling van meningen of anekdotes. Samen denken en dialogeren staan centraal.'

Standpunten

Hoe staat het VVKSO tegenover filosofie en filosoferen? In het secundair onderwijs bestaat al jaren de mogelijkheid om het algemeen vak Wijsgerige Stromingen, sedert 2005 omgevormd naar AV Filosofie, op het lessenrooster van de derde graad te plaatsen. Wijsgerige Stromingen was een van de aanbevelingen voor de invulling van het complementaire gedeelte. Voor het keuzevak had het VVKSO in de jaren 90 zelfs een vrijblijvend leerplan ontwikkeld. Vandaag beschikken de scholen nog altijd over de vrijheid om het vak Filosofie in de lessentabel op te nemen, wat in enkele scholen ook gebeurt. We stellen wel vast dat de scholen - sedert de invoering van de zogenaamde Vrije Ruimte - filosofie eerder als project of seminarie in die Vrije Ruimte integreren.

Maar wat is de houding van het VVKSO tegenover de *verplichte* invoering van het vak Filosofie in de derde graad aso? In 2008 heeft het Verbond, na grondig intern overleg, volgend standpunt ingenomen:

- 'Het invoeren van AV Filosofie in de derde graad aso, opgevat als een *introdunctie in de wetenschap van de filosofie, dus als een apart vak*, staat haaks op de huidige opvatting van het VVKSO over leren. Bij de opmaak van de lessentabellen gaat het VVKSO niet langer uit van een optelling van vakken, maar van de context van het studierichtingprofiel als verbindende factor. Dat leidt tot een sterkere clustering van doelen en een grotere integratie van vakken en disciplines.'
- 'Het invoeren van AV Filosofie in de derde graad aso, opgevat als een *oefening in kritisch denken* (n.v.d.r. als FMJ dus), houdt het gevaar in dat de vaardigheid om kritisch te reflecteren in een vak ondergebracht of door een vak geclaimd wordt. Het kritisch denken gebeurt het best zo breed en authentiek mogelijk, d.w.z. gekoppeld aan de bestaande vakken. De geïntegreerde aanpak biedt de beste garantie op transfer naar allerlei domeinen. Zo leert de leerling ook beter de verbanden zien tussen de dingen die hij moet leren.'

Met betrekking tot filosoferen met jongeren heeft het VVKSO in 2008 ook een standpunt ingenomen. 'Het VVKSO beschouwt FMJ ... als een mogelijke geschikte didactische werkvorm om het kritisch denken te bevorderen ... Deze werkvorm kan via pedagogisch-didactische aanbevelingen in de leerplannen worden aangemoedigd.'

Verwachtingen

Hoe gaat het nu verder? We verwachten dat de druk om filosofie en filosoferen in het programma van het so op te nemen, zal blijven aanhouden. Sinds oktober 2004 bestaat er in uitvoering van de resolutie een begeleidingscommissie, vandaag *opvolgingscommissie* (OC VEFO), die als taak heeft de punten van de resolutie uit te voeren. In de opvolgingscommissie zijn gemandateerden van de VLIR en de VLHORA en van de koepels aanwezig. Die commissie bespreekt de volgende stappen die kunnen gezet worden om het filosofieonderwijs van basis- tot en met hoger onderwijs te promoten en te bevorderen. Het is belangrijk te vermelden dat sedert de nieuwe legislatuur 2009-2014 een nieuwe opdracht aan de werking van OC VEFO is toegevoegd, namelijk het opvolgen van het project

multilevensbeschouwing uit de beleidsnota van minister Pascal Smet. Wat we ons hierbij moeten voorstellen, is op dit ogenblik nog onduidelijk. Maar een zaak is zeker: de problematiek raakt aan de identiteit en het opvoedingsproject van het katholiek onderwijs. Het katholiek onderwijs heeft altijd positief gestaan tegenover de integratie van filosofie in het onderwijs. De fundamentele vraag is wat de meerwaarde is van filosofie en filosoferen voor het opvoedings- en vormingsconcept van het katholiek onderwijs.

Om een en ander op te volgen heeft het VSKO in 2007 een interne werkgroep Filosofie in het leven geroepen. De werkgroep werkt momenteel aan het formuleren van een standpunt over filosofie in het katholiek onderwijs over de Verbonden heen. Het vorige standpunt van het VSKO dateert van 1998 en is in het licht van de recente evoluties aan een herziening toe. De werkgroep hoopt in het najaar van 2010 een ontwerp neer te leggen dat daarna in verschillende interne overleg- en beslissingsorganen besproken wordt. Daarnaast hoopt de groep ook een antwoord te formuleren over de integratie van filosofie en filosoferen op verschillende niveaus in het katholiek onderwijs.

Afsluiter

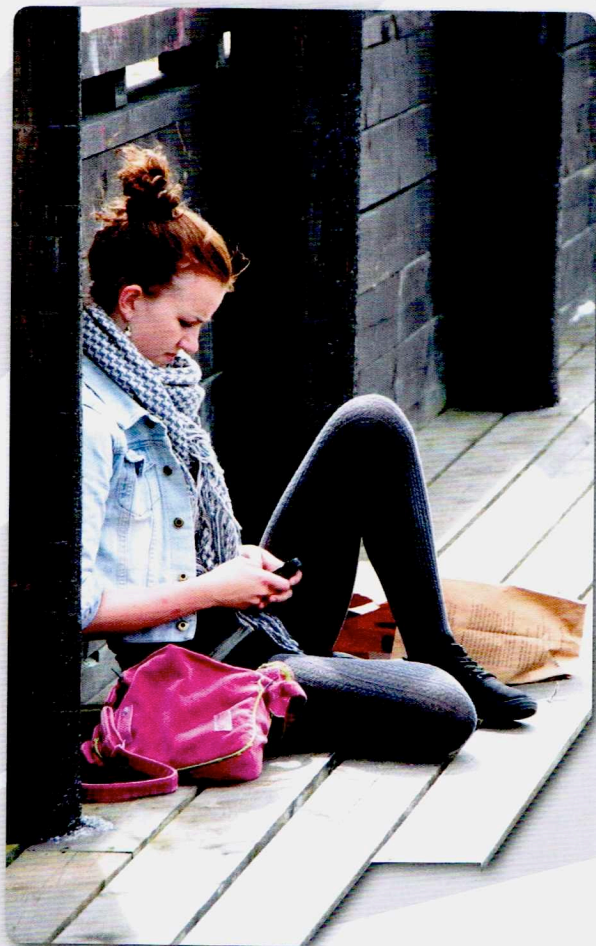
Wie meer wil weten over het dossier filosofie/filosoferen raden we deze lectuur aan:

- www.filosoferen.eu: website van het Vlaams netwerk voor Eigentijds FilosofieOnderwijs.
- W. Vertommen, De filosofie stelt vragen, *Forum*, 29, 3-4, 1998: standpunt van het VSKO over filosofie in het katholiek onderwijs.
- K. Schaubroeck, F. Defoort, S. Cuypers, Tussen droom en daad: de toekomst van het filosofie-onderwijs in de Vlaamse middelbare scholen, *Pedagogiek*, 27, 1, 2007.
- Krachtlijnen voor filosoferen en filosofie in het onderwijs, Krachtlijnennota VEFO, 2007 (intern document).
- Wat zit er achter de wolken? Leidraad voor filosoferen met kinderen, Uitgeverij Plantyn: praktijkboek voor kinderen van 5 tot 12 jaar.
- Wat had je gedacht? Leidraad voor filosoferen

met jongeren, Uitgeverij Plantyn: praktijkboek voor filosoferen in so (alle graden).

- Sofia, mijn lief. Een verkenning in de filosofie, Uitgeverij Plantyn: handboek voor het vak filosofie in de hoogste jaren van het so.
- Klassevol filosoferen, Uitgeverij Plantyn: handboek voor leerkrachten.
- Kansen creëren door filosoferen met leerlingen in beroeps- en technisch onderwijs: publicatie van vzw VEFO met samenwerking van Canon Cultuurcel, 2008.

Felix Claus,
Voorzitter VSKO-werkgroep Filosofie

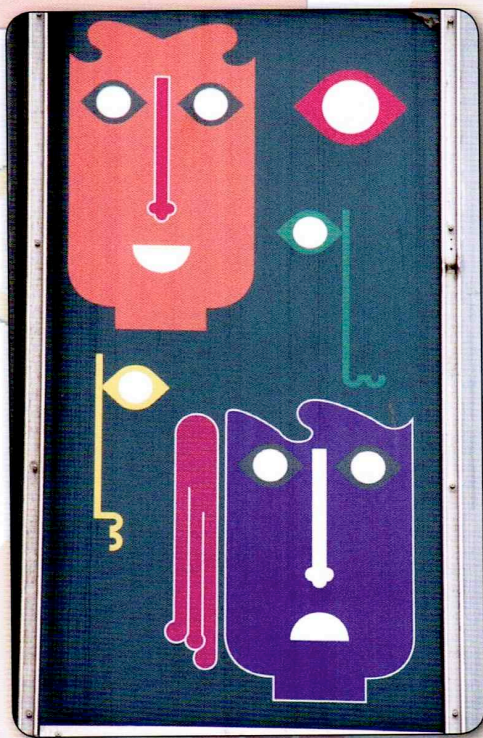
september-november 2010
91
breedbeeld

DRIELUIK

FILOSOFEREN ALS MOGELIJKE WERKVORM IN DE EERSTE GRAAD

Liese Bergen is gebeten door filosoferen met kinderen en jongeren. Ze volgde een cursus over dit thema, ging acht jaar lang als leraar Nederlands aan de slag met haar leerlingen.

Toen werd de theatermicrobe te groot. Als docente en gastspreker vertrekt ze vaak vanuit het filosoferen.

Waarom zou je filosoferen met je leerlingen?

Sinds mijn tweede levensjaar houd ik me met filosofie bezig. Natuurlijk leest een peuter geen Nietzsche, Spinoza of Kafka, vragen stellen doet hij wel. De edelste en zinnigste vraag komt meermaals over zijn lippen. **Waarom?** Maar mama **Daarom** heeft het vaak te druk om zich met dat jengelende kind bezig te houden. Jammer, het denken zit in ons bloed. We moeten het eerder stimuleren in plaats van afremmen. Hoe ouder we worden, hoe meer we ons baseren op een reproductief denkproces. Onze creativiteit gaat verloren, maar door te filosoferen stimuleer je jongeren om zelf na te denken en ontwikkelen ze een probleemoplossend vermogen. Je leert hen om bestaande denkbeelden niet klakkeloos te kopiëren. Filosoferen is een praktische, interactieve bezigheid en mits enige oefening kan elke leerling hieraan deelnemen. Na verloop van tijd wordt filosoferen een wonderlijk spel waarbij leerlingen elkaar uitdagen om hun ideeën te benoemen, te toetsen aan de meningen van anderen en ze daarna opnieuw in vraag te stellen. Filosoferen maakt pubers weerbaarder en biedt houvast om met groepsdruk om te gaan.

Hoe doe je dat?

Ik geloof niet in een uurtje filosoferen. Afhankelijk van je lesdoel kun je filosoferen als werkvorm gebruiken. Het is voor mij geen doel op zich. Je vertrekt altijd vanuit bijzondere vragen waarop je geen eenduidig antwoord kunt formuleren. Bij het filosoferen is een open luisterhouding een absolute noodzaak. De deelnemers moeten zich altijd de vraag stellen: 'Wat bedoelt de spreker eigenlijk?' Een veel gestelde vraag in een filosofisch gesprek is dan ook: 'Heb ik je goed begrepen? Bedoel je met jouw woorden dat je ...?' Door deze vraag te stellen bevorder je de interesse in

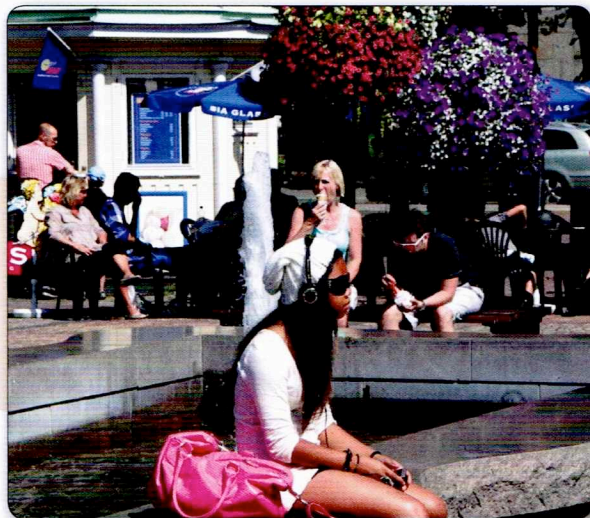
elkaars mening. Wil je elkaar goed begrijpen, dan moet het initiatief van twee kanten komen. Luisterbereidheid vergt veel van de luisteraar. Inzicht krijgen in de ideeën van anderen zorgt ervoor dat de leerlingen duidelijkheid krijgen omtrent hun eigen gedachten.

Interessante vragen die de leerlingen of de begeleider kunnen stellen zijn:

- Kun je uitleggen waarom ...?
- Wat bedoel je precies als je zegt dat ...?
- Kun je daarvan een voorbeeld geven?
- Betekent wat je zegt dat ...?
- Wat heeft jouw stelling te maken met ...?
- ...

Tijdens een filosofisch gesprek worden onze zekerheden weer in vraag gesteld en gaan we na waar onze meningen vandaan komen. We leren opnieuw de waarom-vraag stellen, al bestaat het vragenarsenaal uit verschillende mogelijkheden. Je kunt ondermeer peilen naar de reden van een mening (Waarom denk je daar zo over?), informatie verzamelen (Wat weten we daarover?), vragen naar bewijzen (Kun je dit aantonen?) enz. Door te filosoferen leer je kinderen / jongeren om zich in een ander perspectief te plaatsen en een probleem langs verschillende kanten te bekijken. Je kunt naar tegenvoorbeelden vragen, je kunt vragen om een pro- en een contra-argument te geven, je kunt een tegenstelling bedenken en onderzoeken, je probeert verbanden te leggen, je staat stil bij oorzaken en gevolgen ... Leerlingen leren ook discussiëren.

Voor leraren is het enorm boeiend om te filosoferen met leerlingen. Je leert de verschillende individuen in je klas beter kennen. De techniek vereist een bepaalde ingesteldheid, eigenlijk stel je zelf vooral vragen en mag je geen concrete antwoorden verwachten. Het is jouw taak om een denkproces op gang te brengen. Houd deze leuze van Rutger Kopland in gedachte: "Wie wat vindt, heeft slecht gezocht." Je zocht waarschijnlijk niet ver genoeg, je groef onvoldoende diep ... Er bestaat heel wat interessante literatuur die houvast biedt bij filosoferen. Verder vind je enkele suggesties en een voorbeeld dat bij heel veel jonge leerlingen gebruikt kan worden. Het is een mogelijke inspiratiebron.

Een voorbeeld uit een tweede jaar secundair

De eerste les van het schooljaar organiseren de meeste leraren een kennismaking. Het gaat erom dat iedereen elkaars naam onthoudt en iets meer info over de persoon te weten komt. Voor leerlingen, zeker voor tweedejaars die elkaar al kennen, is dit vaak saai. Meestal moeten ze een formulier invullen en voor de klas vertellen wie ze zijn. Het kan ook op een andere manier ... De leerlingen lezen eerst dit gedicht van Ed Franck uit 'Stille brieven'.

Beste ouders,
Ik werd geboren.
Jullie gaven mij mijn naam.
Els.
Toen was ik
ik
dachten jullie.
Maar
ik voel dat ik
Esmeralda heet.
Vandaar dat ik
net
iets
anders
ben
dan jullie wensen.
Luister:
'Esmeralda'
klinkt toch ook leuk.

september-november 2010
|| breedbeeld ||

Daarna leg je de leerlingen enkele vragen voor. Dit zijn mogelijkheden die een gesprek op gang kunnen brengen, die leerlingen bewust laten nadenken, die nieuwe vragen oproepen.

Hoe tevreden ben jij met je naam? Waarom?

Zou jij liever anders heten? Hoe dan? Waarom?

Moet een naam bij een persoon passen? Geef een voorbeeld van een passende naam en zeg waarom je vindt dat die naam bij die persoon past.

Kunnen mensen ook een naam hebben die niet bij hen past? Geef daar een voorbeeld van.

Zou je anders zijn als je een andere naam zou hebben?

Verklaar je antwoord.

Zegt je naam voor een deel wie je bent of hoe je wordt?

Verklaar je mening.

Zou het een goede keuze zijn om je kind Adolf te noemen?

Sommige mensen bedenken 'grappige' namen zoals Ribbe voor iemand die als familienaam De Bie heeft of Peter Selie, of Frans Brood. Ken jij nog voorbeelden? Wat vind je hiervan?

Zegt je naam iets over het beeld dat je ouders van je hadden toen je geboren werd? Verklaar.

Schrijf zelf een 'stille brief' aan je ouders waarin je een andere naam voor jezelf voorstelt. Als je echt tevreden bent met je naam, dan mag je dat vertellen in je 'stille brief'.

Die stille brieven kun je in de klas hangen, bundelen tot een kennismakingsboek of laten voorlezen.

Boekenlijst ter inspiratie

Richard Anthone en Freddy Mortier, *Socrates op de speelplaats. Filosoferen met kinderen in de praktijk*, Acco, Leuven/Amersfoort, 2007.

Richard Anthone en Freddy Mortier, *Van boeken ga je denken. Filosoferen met kinderen aan de hand van jeugdliteratuur*, Acco, Leuven/Amersfoort, 1999.

Richard Anthone en Rika De Smedt, *Filosoferen met Doornrosje*, Acco Leuven/Amersfoort, 2007. Uit dit boek komt de idee om met de stille brief te werken.

Liese Bergen,
Herentals

september-november 2010
12
breedbeeld

DRIELUIK INTERVIEW

KRITISCH DENKEN IN DIALOOG MET DE FILOSOFISCHE TRADITIE

Een praktijkvoorbeeld uit de derde graad

*Sinds een aantal jaren geeft Agnes Claeys,
pedagogisch begeleider geschiedenis,
les filosofie aan vrijwillige leerlingen van de
derde graad in de Sint-Bavohumaniora te Gent
en dit na de schooluren.*

*We stelden haar een aantal vragen en
besluiten met een getuigenis van een leerling.*

Wat is je motivatie voor dit initiatief?

Vanuit de overtuiging dat filosofie een essentieel onderdeel moet zijn in het onderwijs heb ik het initiatief genomen om leerlingen van de derde graad een filosofische houding bij te brengen waaraan ze zelf - dat bleek al snel - de nood voelen. De directie reageerde meteen enthousiast op mijn voorstel. Het is echter niet evident dat leerlingen in het grote aanbod aan allerlei buitenschoolse activiteiten extra tijd spenderen aan een op het eerste oog zo vrijblijvende en eerder bezinnende bezigheid. Daardoor is het aantal leerlingen beperkt, wat de interactie ten goede komt.

Wat beoog je met de leerlingen te bereiken?

In de aankondigingstekst van de lessenreeks die aan de leerlingen wordt aangeboden, staat volgend citaat te lezen van de Britse filosoof, Roger Scruton: 'Wijsbegeerte - de begeerte naar wijsheid - kan op twee manieren worden benaderd: door haar zelf te beoefenen of door te bestuderen hoe anderen haar hebben beoefend.'

Beide benaderingswijzen komen aan bod. We gaan uit van **thema's**, die de leerlingen kunnen aanbrengen of die ikzelf suggereer. Omdat filosofie begint met de verwondering, worden de onderwerpen onder de vorm van vragen aangebracht. Zo kunnen bijvoorbeeld de vrijheid en autonomie van de mens, de relatie tussen religie en zingeving, individu en samenleving in vraag worden gesteld.

Uit de eerste verkennende gedachteswisselingen ontwikkelt zich een **socratisch gesprek**.

Nu kun je wel over zowat alles filosoferen, maar het lijkt me essentieel om de basisconcepten, de impliciete wereld- en mensbeelden, de vaak onreflecteerde opvattingen en (voor)oordelen aan de oppervlakte te brengen om zo te komen tot een fundamentele vraagstelling. De leerlingen worden uitgedaagd, leren kritisch denken, moeten argumenteren en leren vanuit een aftastend onderzoeken. Begrippen als vooruitgang, conservatisme, werkelijkheid en waarheid, relativisme e.a. krijgen een verdiepte betekenis.

Dit gebeurt in communicatie met de rijke **filosofische traditie**, waaraan we schatplichtig zijn. Afhankelijk van het thema komen allerlei filosofen te berde: van Plato en Aristoteles, Augustinus, Spinoza en Kant tot Nietzsche, Wittgenstein, Heidegger en hedendaagse postmoderne

cultuurcritici. Wat hebben die filosofen te zeggen over bijvoorbeeld 'de mens als vrij wezen', over wetenschap, over waarheid ...? Heel wat kennis en inzichten worden op die manier aangereikt.

Hoe ga je concreet te werk?

Zoals gezegd, begint elk thema met een vraag en ontspint zich een gedachteswisseling op een eerder intuïtief niveau. Daaruit distilleer ik de **filosofische vraagstelling** en wordt de inhoud systematisch ontwikkeld. We lezen en bestuderen teksten van vooraanstaande filosofen en schrijvers, we onderzoeken recente opiniestukken (krantenartikels e.d.) op de vooronderstellingen en leggen deze ter discussie voor. Kortom het is een dynamisch en creatief proces.

Welke rol moet filosofie volgens jou in het onderwijs spelen?

In het onderwijs is er een ontstellend gebrek aan interesse voor dit soort reflecteren. Nochtans zou hier de basis moeten gelegd worden van een levenslang nadenken, in de zin van Luc Ferry's (Frans filosoof en oud minister van onderwijs) uitspraak dat we 'zonder filosofie niets kunnen begrijpen van de wereld waarin we leven.' Tegelijk poogt de filosofie een antwoord te bieden op de vraag 'hoe te leven' en raakt ze aan de zingeving en -beleving en aan de wereldbeschouwing.

De overheid is onder impuls van het VEFO (Vlaams netwerk voor Eigentijds Filosofie Onderwijs) niet weigerachtig ten aanzien van het invoeren van het vak filosofie. Geregeld wordt de vraag opgeworpen of filosofie als afzonderlijk vak moet bestaan of verankerd moet worden in de vakken. Het VVKSO blijkt achter dit laatste standpunt te staan. Voor beide standpunten is iets te zeggen.

Positief is het feit zelf dat filosofie in het curriculum wordt opgenomen. Problematisch echter schijnt me de bemoeizucht van de overheid over de invulling van het vak, omdat filosofie raakt aan het eigen opvoedingsproject en de vrijheid van onderwijs. Tegelijk bekommert mij de neiging van onderwijscommissies voor eindterm- en leerplanontwikkeling om i.c. de filosofische activiteit te gieten in een aantal aan te

vinken doelstellingen. Ook vrees ik het overwicht aan vaardigheden en attitudes. Het lijkt me verkeerd om filosofie tot 'kritisch denken' of tot argumentatieleer te reduceren, of tot dialoog- en luistervaardigheid, wat overigens in verschillende leerplandoelen en eindtermen (zie vak geschiedenis) aan bod komt. Bovendien is het gevaar van de overaccentuering van de didactiek niet denkbeeldig, zoals ik kon ondervinden in een workshop op het colloquium van VEFO, nl. de leerlinggerichte aanpak en de leraar als competente gespreksleider. Die combinatie leidde naar een dialoog die niet boven het niveau van armzalige cafépraat kwam, een probleem dat leraren vaak ondervinden bij dergelijke goedbedoelde aanpak. Dit noem ik een verraad aan zowel de filosofie als het filosoferen.

Is er ook iets te zeggen voor de integratie van filosofie in de vakken?

De opvatting van **integratie van de filosofie in de vakken** lijkt me theoretisch juist, want elk vak moet kunnen nadenken over zijn eigen taak en positie. Filosofie en filosoferen als een 'leren in samenhang', is verdedigbaar maar kan niet in een ideologisch keurslijf gedwongen worden. Ik vrees dat de 'kennis van zaken' ontbreekt. Niet elke leraar is filosofisch gevormd, laat staan dat hij een communicatie kan aangaan met de filosofische traditie, wat ik noodzakelijk acht. Anders dreigt de filosofie ten onder te gaan in de methodiek van een vrijblijvende onderzoekscompetentie.

Tot slot, uit een getuigenis van een leerling

"Een mens is niet vrij. Toch niet op de manier waarop wij denken. Ofwel 'on est condamné à être libre' zoals Sartre het zo bondig verwoordt. Dit is een van de dingen die ons het meest zijn bijgebleven van de wekelijkse filosofieles op maandagavond.

Altijd begonnen we met een socratisch gesprek, waarin we even discussieerden over het onderwerp en mevrouw Claeys ons meermaals tot wanhoop dreef door haar filosofische vragen, waardoor we ons genoodzaakt zagen telkens opnieuw onze ideeën bij te sturen. Vervolgens braken we elk onderwerp in stukjes die we - geheel in de strekking van het eerste thema - bespraken en vergeleken met de meningen van de grote filosofen. Trouwens, wie zei ook al weer dat filosofie enkel abstract denken was? Niets bleek minder waar. Tijdens onze debatten maakten we vaak gebruik van - soms nogal bizarre - voorbeelden, variërend van het hoofddoekendebat bij het thema vrijheid tot een pennenzak die ons zou helpen het begrip 'waarheid' te omschrijven.

Dat dit vruchten afwierp, werd bewezen in het dagelijkse leven. Een discussie met een vriendin, een verhandeling of een examen, altijd konden we teruggrijpen naar de lessen filosofie."

*Stéphanie Verbrugge,
leerling uit de 5de klas*

